

»... med hvad der er indfødt og norsk« Migration over Skagerrak i skudehandelstiden

Af Poul Holm

I årene 1983–87 finansierede de respektive skandinaviske forskningsråd projektet Kattegat-Skagerrak-regionens kulturhistorie i 1800-tallet. Udgangspunktet for projektet var en antagelse af, at der i begyndelsen af det 19. århundrede eksisterede en regional samhørighed mellem befolkningerne over havet. Et af de klareste udtryk for en sådan samhørighed måtte vi kunne finde i de direkte kontakter mellem kystbefolkningerne, ikke mindst i de egentlige bopælsflytninger.

Migrationen har den fordel, at den er målbar, forudsat at der eksisterer relevante kildegrupper. Til gengæld siger flytninger intet om de eventuelle kulturelle effekter af en sådan kontakt. Til det formål må vi studere såvel bevidsthedsmæssige udtryk som materielle levn. Mens kun få i samtiden gav udtryk for deres opfattelse af de fremmede, har vi særlig på museerne bevaret en del materielle levn, som vi kan bringe til at udtrykke noget om den videre betydning af flytningerne.

Med disse overvejelser i baghovedet skal jeg i det følgende søge at give en oversigt over de norsk-danske kontakters betydning i Nordjylland på skudehandelens tid.¹

Skudefarten²

Omkring 1600 var forbindelsen mellem Norge og Danmark i hænderne på de store købstæder. I Danmark var Aalborg den store udskebningshavn, og købmændene sendte opkøbere langs Limfjorden og op i Vendsyssel ad Ry Å for at opkøbe korn og sælge norsk tømmer. Handelen var baseret på en gensidig mangelsituation: nordmændene manglede korn og kunne stort set kun få det fra Danmark, danskerne manglede tømmer efter middelalderens og renæssancens forhugning af skovene. Indtil 1658 var Bohuslän hovedleverandøren af tømmer, men efter tabet af denne landsdel til Sverige overtog Nedenes og landskaberne omkring Viken denne rolle.

Nødvendigheden af at sikre stadige og rigelige forsyninger af såvel korn som tømmer ledte administrationen til i nogen udstrækning at se gennem fingrene med sin egen politik om at koncentrere al omsætning til købstæderne. På Nedeneskysten anlagdes ganske vist Kristiansand, men byen måtte helt frem til ophævelsen af købstadsprivilegierne tåle, at der til stadighed var konkurrence fra mindre ladesteder og fra den åbne kyst. På lignende måde måtte også de nordjyske købstæder tåle en vækst i landprangeri. Aalborgs

Poul Holm, f. 1955, cand.phil. i historie, museumsinspektør ved Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg.

1. Denne artikel er et sammendrag af mine studier 'Forbindelse over Skagerrak', *Meddelelser fra Kattegat-Skagerrak-projektet* 2, 1983, 14–30, og 'Vendsyssels norsk- og svenskfødte befolkning i 1850', *Meddelelser* 7, 1984, 8–14.
2. Fremstillingen af skudehandelen baserer sig på min artikel 'Samhandelsmønstre over Kattegat og Skagerrak, ca. 1550–1880 – en skitse', *Meddelelser* 8, 1985, 37–61. Den vigtigste litteratur om den danske skudehandel er Carl Klitgaard, 'Den vendsysselske Skudehandel', *Vendsysselske Aarbøger* 1, 1915–16, 280–349; Johan Hvidtfeldt, 'Skudehandelen i 17. Aarh.', *Jyske Samlinger* 5. Rk. II, 1935–36, 29–79; Alan Hjorth Rasmussen, *Skudefart og limfjordshandel*, Esbjerg og Thisted 1974; Anders Monrad Møller, *Fra Galeoth til Galease*, Esbjerg 1981, og Florian Martensen Larsen, *Hav, fjord og handel. En studie i handelsveje i Nordjylland i tiden indtil 1850*, Herning 1986.

magt i norgeshandelen blev væsentligt reduceret efter tabet af Bohuslän, og Hjørring og Thisted var næppe mere end forvoksede landsbyer med ingen eller dårlige havneforhold.

Resultatet var en voksende direkte samhandel mellem Nedenes og Nordjylland. Initiativet udgik fra Norge, hvorfra der allerede kom såkaldte bageskuder og gjorde opkøb blandt Thylands bønder i begyndelsen af 1600-tallet. Omkring 1680 synes skudehandelen (dvs. den direkte fart og handel over havet uden om købstæderne) at være gået afgørende frem. Baggrunden kan vi nok finde i den nye konsumtionsbeskatning, som lagde told på al indførsel til de danske købstæder. Motivationen til at undgå denne afgift ved at drive landhandel må have været stor. Selv om Aalborg gentagne gange protesterede, var handelen lovlig, for strandhandelen foregik mere end fire miles vej fra købstaden og dermed uden for den beskyttelseszone, som byen havde ret til. På Thy-kysten voksede skudehandelen frem på steder som Hansted, Vigsø og Klitmøller, som allerede var handelspladser i midten af det 17. århundrede. I Han og Vendsyssel voksede handelen på dansk side først frem omkring 1700.

Handelen var startet på norsk initiativ, men nødårene under den Store Nordiske Krig 1709–20 gav de nordjyske skudehandlere vældige indtægter. Udførslen af korn fra det sydlige Danmark var hæmmet af svenske kapere i Kattegat, og Sydnorge blev derfor stærkt afhængigt af transporter over Skagerrak. Det er sikkert fra disse år, at udtrykket »pernitengryn« om en nøjeregnende person stammer. »Per Nitten Gryn« er blevet identificeret med Peder Michelsen Pugdøl (1653–1730), som var skudehandler ved Hansted i Thy fra 1680. Han kan have været en »gryntæller« (et udtryk, der kendes fra alle skandinaviske lande), som udnyttede den vanskelige

forsyningssituation i Norge til kun at give nitten gryn for en skilling.³

Efter den første strid mellem strandhandlerne og Thistedkøbmændene fandt de sidste ud af at udnytte de lidt mindre kontrollerede forhold ved skudehandelen til egen fordel og engagerede sig med deres kapital i denne handel. Dermed var hele Thy-egnen inddraget i en norsk samhandel, som satte et dybtgående præg på den lokale kultur. Et boskifte efter en Thisted-borger, Michel Edvardsen Galtrup, der døde 43 år gammel efter at have været købmand i 10 år viser, hvilke handelsforbindelser der var på denne egn i midten af 1700-årene. De finere varer som sukker og svesker fik han leveret fra Aalborg, men de fleste andre varer handlede han via en skipper i Vigsø ved kysten. En regning viser, at han bragte tømmer, salt og seks kakkelovne med i en ladning, men der kom også aske, tjære og klipfisk fra Norge. Til gengæld sendte købmanden sammen med en bror, der var gårdmand, ost, byg, havre, flæsk, smør og svineister til Norge via Vigsø, hvor købmand Galtrup selv havde en skibsbod til lager. Forretningen var åbenbart god, for boet blev gjort op med et overskud på hele 5000 rigsdaler.⁴

I det hele taget synes Thys skudehandlere ikke bare at have haft en usædvanlig rigdom, men også at have haft en storladen fremfærd. Skudehandlernes oprindelse i det landlege miljø var endnu tydelig i begyndelsen af 1700-tallet. Med væksten i pengeøkonomien skilte de sig mere ud som egentlige handelsmænd, der gjorde krav på at blive tituleret som »seigneurer«.⁵ Klitmøller blev skudehandelens absolutte centrum i denne tid, og vi kan endnu i Vester Vandet Kirke se det standur, som blev bekostet af skippere og skudeejere i 1754. Prædikestolen fra 1690 blev bekostet af en herremand og en skudehandler. Fra 1800-årene findes en særpræget samling mindeplader, mest over døde med til-

3. Poul Christensen, 'Per Nittengryn', *Historisk Aarbog for Thisted amt* 1968, 415–20.

4. Thorsten Balle, 'En købmændsgård 1766', *Historisk Årbog Thy, Mors og V. Han Herred* 1973, 435–43.

5. Dorthe Haahr Carlsen, *Skudehandel Thy-Sydnorge. Klitmøller 1750–1800. Et eksempel i entreprenørvirksomhed*, unpubl. speciale, Hist. Inst., Københavns Universitet 1973.

knytning til skippermiljøet; pladerne var oprindelig anbragt på pulpituret.⁶ Handelsmiljøets særpræg blev understreget på mange måder i dagligdagen; således var skudeejerne kendt for aldrig at færdes uden paraply, om det så var sol eller regn.⁷

Den danske regerings udsending, tyskeren August Hennings, som berejste Vendsyssels og Thys kyster i 1779, var dog ikke imponeret. Han bemærkede sig, at handelsvarerne var af en slet kvalitet, både det danske korn og de norske jernvarer. Han foreslog at opheve den dagældende lov, som gav danskerne eneret på kornforsyningen af Sydnorge og nordmændene monopol på jernvarer til Danmark. Han mente, at mangelen på fri handel og andre markeder holdt egnen nede på et unødigt lavt niveau.⁸ Hennings var dog nok for tidligt ude med sin kritik. Ophævelsen af monopollet kort tid efter fik ingen betydning for skudehandelen.

Tværtimod tog skudehandelen stadig til i betydning ved den åbne jyske kyst. I løbet af århundredet åbnedes flere strandhandler i Han herred og Vendsyssel. Kapitalen til virksomheden kom ofte fra de større gårde og godser. Omkring 1800 var Thy og Han og den vestlige kyst af Vendsyssel helt orienteret mod Norge, hvortil man sendte overskuddet af sine landbrugsprodukter, og hvorfra man fik hoveddelen af såvel nødvendigheds- som luksusartikler. Det var egne af Danmark, som i samtiden betragtedes som perifere, måske netop fordi de i den grad førte deres handel uden om de danske købstæder. Den sydnorske kyststriben oplevede samtidig en gylden tid for sin sejlskibstrafik i såvel mellemrigsk som international trafik. Den kulturelle impuls gik

derfor overvejende fra Norge til Danmark, og befolkningsflytningerne lige så overvejende fra Nordjylland til Sydnorge.

1700-tallets vandring fra Nordjylland til Nedenes

Den norske påvirkning i Vendsyssel og Thy viste sig umiddelbart ved, at stort set alle skuder, der blev anvendt i samhandelen, var bygget i Norge, ofte på direkte bestilling fra Danmark. Skuderne gav et slående eksempel på kulturpåvirkningernes veje i datidens Nordvesteuropa. De var nemlig bygget med forbillende i de hollandske »fløjter« med plankækøl og meget fladbundede. Denne form gjorde dem velegnede til at trække op på sandstranden, samtidig med at kølen gjorde dem slidstærke og nogenlunde sødygtige.⁹ Denne konstruktionsform var velkendt for nordmændene gennem deres deltagelse som sømænd i den hollandske handelsflåde. Ligesom nordjyderne lærte af nordmændene, havde disse lært af den dygtigste søfartsnation på denne tid, Nederlandene.

Også på anden måde påvirkede nordmændene den materielle kultur på den anden side af Skagerrak. Flere store gårde i Thy fik således opført kornlader i norsk stil.¹⁰ Fine håndværksarbejder som en tinterrin og sågar et kirkeskib kom til kysten fra Norge.¹¹ En systematisk gennemgang af skifteprotokoller ville sandsynligvis dokumentere meget løsøre af norsk oprindelse. Fra erindringer fra 1800-tallet ved vi, at der i skudehandlerhjem kunne hænge et oliemaleri og en hustavle, der var hjemført fra Norge, og en norsk støbejernsovn

6. Opslag i Trap, *Danmark*, 1961; Henning Jensen og Georg Krogh-Jensen, 'Mindeplader fra Vester Vandet kirke', *Historisk Aarbog for Thisted Amt* 14, 1956-58, 294-317; 323-46.

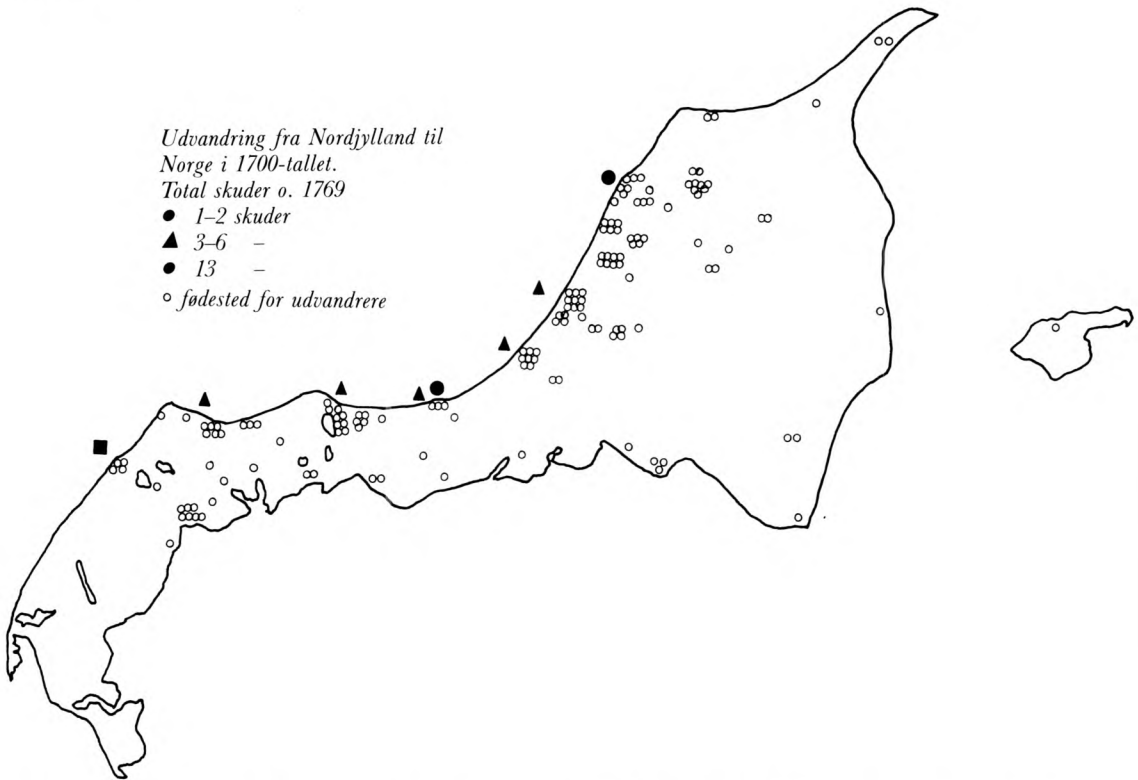
7. Knud Aagaard, *Physisk, oekonomisk og topographisk Beskrivelse over Thye*, Viborg 1802, genoptrykt Odense 1983.

8. Alexander Rasmussen (udg.): 'August Hennings' Rejse i Thy 1779', *Historisk Aarbog for Thisted Amt* 1917, 43-62.

9. P. Christensen, 'Sandskuden - et forsøg på et portræt', *Historisk Aarbog for Thy og Mors og V. Han Herred* 1973, 422-34; Morten Gøthche, 'Fra skude til slup', *Skuder og skippere i Klitmøller*, red. Henrik Bygholm, Frederikshavn u.å. (1984), 65-93.

10. Kr. Andersen, 'Gamle Gaarde', *Landet mod Nordvest. Thy og Vester Han Herred*, udg. C. Bruunsgaard og Henry E. Pedersen, Kbh. 1946, 107.

11. P. L. Hald, 'Fra Sørlandet til Thy. En norsk Tinterrin i Thisted Museum', *Danske Museer* 1, Kbh. 1950, 49-50. P. Christensen, 'Den norske 'Fregat' i Tornby Kirke', *Vendsysselske Aarbøger* 1938, 238-42.

var der også.¹² Endnu findes der norske glas og norske ovnplader i mængde på Vendsyssels, Thys og Aalborgs museer. Rige skudehandlere kunne sætte et minde efter sig som Balsner Nielsen fra Kjøl i Vendsyssel, der ved sin begravelse i 1797 fik sat en sten efter sig, hugget i norsk marmor til den betragtelige pris af 300 rigsdaler.¹³

De sydnorske byer, der var vokset op takket være farten med bageskuder, havde for længst vendt sig fra farten på Jylland til den internationale trælasthandel. Det er klart, at det for den nordjyske ungdom måtte blive tiltrækkende at søge til dette rige miljø. Før folketællingernes tid kan en undersøgelse af vandringsmønstret imidlertid kun ske ved en tidkrævende gennemgang af kirkebøger, pas, privatdokumenter. Vi må derfor være taknemmelige for, at lokalhistorikeren Carl Klit-

gaard gennem et langt liv, hvor han gennemgik stort set alt kildemateriale til især Vendsyssels, men også i nogen grad Thys og Hans historie, systematisk indsamlede slægtshistoriske data, der gør det muligt at få et indtryk af vandringernes karakter.

Klitgaard var ikke i tvivl om, at vandringerne gik fra Nordjylland til Nedenes. 160 slægter (repræsenteret ved et eller flere familiemedlemmer) udvandrede til Norge mellem ca. 1620 og 1814, men, siger Klitgaard, »vil man spørge, om der skete en tilsvarende Bosættelse af Nordmænd på Vestkysten af Vendsyssel og Ty, maa man svare nej; men der var dog adskillige Nordmænd her, og sikkert flere end Forfatteren har noteret ... mest Kvinder, som de danske Søfolk gjorde Bekendtskab med, naar de laa med deres Skuder i Norge og derefter hjemførte som Ægte-

12. Mine Thomsen, 'Erindringer fra Nørre Tornby', *Vendsysselske Aarbøger* 1928, 100. P. Christensen, 'Nordmænd, der bosatte sig i Asdal og Tornby', *Vendsysselske Aarbøger* 14, 1941-42, 97-109.

13. Klitgaard, *Den vendsysselske Skudehandel*, 327.

fæller«. ¹⁴ Klitgaards konklusion er baseret på en publiceret liste over hans fund, og denne liste gør det muligt at få et nærmere indtryk af skudehandelens betydning for migrationen. Der foreligger ikke lignende studier over vandringerne fra andre egne af Danmark til Norge, men der er ingen tvivl om, at vandringerne var få og tilfældige, hvis vi ser bort fra embedsstandens flytninger. Norge spillede ikke en tilsvarende kulturdominerende rolle andre steder i Danmark.

En gennemgang af Klitgaards liste viser, at han har identificeret 163 personer, som udvandrede fra Vendsyssel, Thy og Han herred. 20 af disse rejste til Norge før 1700, ca. 10 umiddelbart efter 1814, mens godt 130 personer rejste i 1700-årene. Godt halvdelen af flytningerne fandt sted i første halvdel af 1700-tallet. Der kan ikke være tvivl om, at det store opsving for udvandringen faldt sammen med skudehandelens opsving. Napoleonskrigene betød uden tvivl et markant afbræk, for ingen havde lyst til at flytte til et hungerramt Norge. Tværtimod kom strømmen at gå den modsatte vej, som vi skal se senere.

Nordjyderne søgte til de norske byer, som de havde kontakt med fra skudehandelen. Arendal var målet for 67 personer, 30 rejste til Kristiansand, 23 til Risør, 10 til Grimstad, 9 til Kragerø og 24 til andre steder i Sydnorge. Bortset fra Mandal og Skien fik disse andre steder først et nordjysk tilskud i anden halvdel af 1700-tallet. Dette forhold viser, at vandringerne først gik til de store søfartsbyer, og siden med udbredelsen af handelsnettet kom der nordjyder til de mindre steder ved kysten og inde i landet i den egentlige skovbygd.

Erhvervsbetegnelserne viser en markant fordeling. Fra Arendal kender vi 48 personers erhverv: heraf var 23 købmænd/redere (inkl. to kvinder gift med købmænd), 9 skipper og 2 tømmerhandlere. 33 personer besad altså nogle af de højeste positioner i byens handelsliv. Derudover var der tre skoleholdere og to

prokuratorer, en kæmner og en lensmand. Af mere beskudne erhverv var der kun to skræddere og en snedker, en politibetjent, en tjener og en graver. I det hele taget kan vi antage, at der kom flere mænd med jævner erhverv og flere kvinder, end Klitgaard har opsporet. Reidar Vollen, som har undersøgt repræsentativiteten af Klitgaards liste, konkluderer, at »at Klitgaard bare har funnet toppen af isfjellet«. ¹⁵ På trods af denne skævhed er der dog ingen tvivl om flytningernes nære sammenhæng med skudehandelen.

Fra et dansk synspunkt er det mest interessante i Klitgaards liste den mulighed, vi får for at lokalisere personernes fødested, fordi det viser noget om dybdevirkningen af skudehandelen i indlandet. Klitgaard synes at have samlet navne fra hele området nord for Limfjorden. Som kort I viser, kom langt de fleste personer fra skudehandelens ladesteder og deres bagland. Vi ved endvidere, at mange af skudeejerne kom fra selvejer- og herregårde et stykke inde i landet, og det er derfor ikke overraskende, at sogne som Vrensted og Børglum nær Løkken afgav en del udvandrere. Ellers var Klitmøller og Vigsø i Thy, Vester Thorup og Klim i Vester Han herred, Hune (med Blokhuis) og Furreby (med Løkken) de vigtigste kystsogne. Købstæderne Thisted og Hjørring afgav også nogle ligesom Nørre Sundby. Klitgaard indsamlede ikke navne på Aalborg-borgere, men vi ved, at byen sendte en betydelig mængde borgere til Norge. Mange af disse gik dog måske til større byer uden for den sydnorske kyststriben. Således tog ca. 50 personer fra Aalborg borgerskab i Bergen mellem 1597 og 1865; til sammenligning kom der i samme periode kun 35 vendelboer. ¹⁶

Vi har ikke danske studier, der tester Klitgaards påstand om den svage norske indvandring til Nordjylland i 1700-årene. For ladestedet Løkkens vedkommende har vi dog en mulighed for at undersøge problemet, takket være Anker Skjødsholms omfattende indsam-

14. Carl Klitgaard, 'Nordjylland og det norske Sørland, Skudehandelens indvirken paa Befolkningsforholdene', *Historisk Tidsskrift* 10 Rk. 5. Bd. 1939, 625-57, her 656.

15. Reidar Vollen, 'Dansk innvandring til Agder', *Meddelelser* 7, 1984, 30.

16. Klitgaard, 'Nordjylland og det norske Sørland', 629.

ling af personalhistorisk stof om skipper- og skudehandler-slægter i Løkken i det 18. og 19. århundrede.¹⁷ En gennemgang af hans slægtslister viser, at han har identificeret 70 personer i det 18. århundrede, hvoraf 12 havde familiemæssig berøring til Norge. Heraf var de 9 født i Løkken, men tog ophold i Norge, i de fleste tilfælde i forbindelse med social opstigning (etablering som købmand, fordelagtigt giftermål). Som tilgang til Løkken kom der tre nordmænd, nemlig en skipper, der ved giftermål overtog en skudehandel, samt to brødre, der blev skippere i Løkken. Disse oplysninger modsiger ikke Klitgaards antagelse om en meget beskedne norsk indvandring i Nordjylland.

Enkelte slægter synes i særlig grad at have opbygget slægtsmæssige relationer på begge sider af Skagerrak. Det gjaldt således skudehandlere fra Klitmøller og Vigsø, som er kendt fra Klitgaards liste, og i Skjødsholms materiale er det lige så åbenbart hos de to største købmandsfamilier i Løkken, Ejlersgaard og Haverslev-Krat. En skipper Kaastrup var ganske særligt mobil. Født i Thy flyttede han til Løkken, engang før 1791 flyttede han til Grimstad og vendte siden tilbage til Løkken. Et andet tilfældigt glimt får vi i kirkebogen for 1814. Den tilvandrede norske skipper Dahls danske enke fik dette år et uægte barn, hvis far blev opgivet som en norsk matros.

Ved at stille nogle spørgsmål til slægtshistorikernes personlister får vi således et indtryk af skudehandelens betydning for den danske Skagerrak-kyst. Skudedefarten var af afgørende regional betydning for den nordjyske kyst, fordi den gjorde det muligt for kystboerne at unddrage sig Aalborgkøbmændenes kontrol og gav handel og omsætning til egne, som tidligere havde været afsides og øde. For bønder og strandsiddere i Vendsyssel og Thy var skudehandelen en enestående chance. Bøndernes marginale pengeindkom-

ster stod og faldt med den, megen prestige knyttede sig til handelen. For den succesrige Løkken-skipper måtte borgerskab i en sørlandsk by stå som mere attraktivt end at søge til nærliggende købstæder som Hjørring og Thisted, der levede en hensygnende tilværelse, og hvis beskedne omsætning alligevel gik via skudehandlerne.

Den handel, der gik på norsk køl, kom kun i ringe grad til de nordjyske strandsteder. Anders Monrad Møller har opgjort toldregnskaberne for alle danske tolddistrikter i 1733 og 1798.¹⁸ De viser, at de norske anløb på Jyllands Nordstrand (fra Tversted til Agger) i 1733 kun udgjorde godt 6% af det totale anløb af norske skuder på danske havne. I 1798 kom der kun et norsk skib til Løkken og ikke et eneste til Thy-kysten. Nordstrandshandelen var blevet et rent dansk fænomen. Nordmændene satsede på de rigere områder inde i Kattegat og Limfjorden, hvor de kunne opnå bedre priser og varer under sikrere landingsforhold.

Den danske skudehandel var altså en marginalhandel med de dårligste produkter også set fra norsk side. Den nordjyske skudehandel får sin særlige interesse i kraft af sit præg af »oprindelig« bondehandel og den stærke menneskelige kontakt til Sydnorge. Mange forfattere har skildret denne handel som en urgammel foreteelse og sågar bygget sprogteorier om jysk påvirkning af det »bløde« sørlandsmål op på denne forestilling. Jeg vil imidlertid fastholde, at skudehandelen så langt fra at være urgammel var et produkt først og fremmest af 1600-årenes kamp for at omgå Aalborgs dominans over handelen på Limfjorden og Norge. Initiativet var norsk, og handelen var særlig nødvendiggjort af behovet i Norge for billigt brødkorn. Først i 1700-årene overtog nordjyderne handelen på stranden, mens nordmændene selv søgte andre havne.

17. Anker Skjødsholm, 'Skudehandler- og Skipperslægter fra Løkken, *Vendsysseliske Aarbøger* 1949, 149-233.

18. Monrad Møller, *Fra Galeoth til Galease*, 12 og bilag.

Nødår 1808–13: Hungervandringer fra Norge til Nordjylland

Napoleonskrigene betød alvorlige forhindringer for sejladsen på Skagerrak og Kattegat. Englænderne turde ikke stole på dansk neutralitet og knuste den danske krigsflåde. Danmark-Norge kom formelt i krig med Sverige som følge af, at Frederik VI nu meldte sig med støtte til Napoleon. Sejladsen på Kattegat med danske handelsskibe blev umulig på grund af fjendtlige orlogsfartøjer, der opbragte eller sænkede alle danske fartøjer. Derimod blev den norske trafik på Nordjylland – såvel til Limfjorden som til Nordstranden – særdeles intens. Farten gik med en mængde ganske små både, som løb risikoen ved at sætte over Skagerrak i ly af natten.¹⁹ Krigen understregede den norske afhængighed af dansk korn. Det var nød og hunger, som drev de mange bønder til at trodse alle farer i småbåde, der var beregnet til indenskærsejlad. Hensynet til den kortest mulige sejlroute blev af alt-afgørende betydning, og derfor oplevede de nordjyske købmænd i klitterne en gylden tid. Selv om riget som helhed var lammet, tjente skudehandlerne store formuer. Skudehandelen fik en fremgang, som vi kan forestille os også havde gjort sig gældende under den Store Nordiske Krig hundrede år tidligere, hvor som sagt den danske skudehandel var gået afgørende frem.

Nødårene medførte, at folkestrømmen over Skagerrak midlertidig vendte fra nord mod syd. Det var fattige nordmænd, som simpelt hen var drevet over havet af hungeren. Vi skal senere se på det statistiske belæg for denne folkestrøm. De fattige nordmænd huskes imidlertid bedst i de folkelige fortællinger, som er optegnet så sent som i begyndelsen af vort århundrede.

En fortælling findes både i Thy og Vendsyssel. Ifølge den kunne de »kloge nord-

mænd« gøre både ondt og godt. Da Danmark og Norge hørte sammen, fortælles det, vandrede fattige nordmænd rundt og samlede fødevarer, og man måtte forsyne dem, da de ellers kunne kaste en forbandelse over huset. Men der var nogle af dem, som gjorde godt, som nu rotteuddriveren i Thisted. Han lokkede alle rotterne ud af byen, men da en borger nægtede at betale, blev hans rotter tilbage og formerede snart bestanden igen.²⁰ En lignende fortælling kendes fra Strandby nord for Frederikshavn. Også der var der en norsk tigger, som fik husly på Ydegård og til tak lokkede alle mus ud af Strandby. Han satte dem først fri på »musebakken«, og da Ydegård siden blev udflyttet til stedet, fik gården navnet Musbak.²¹

En anden fortælling kendes derimod kun fra Klitmøller. Det var en sømand, som var kommet til Kristiansand kort efter sit giftermål. Da han steg i land, blev han hilst tre gange af en nordmand med ordene »Goddag, du Dødens mand«. Da han krævede en forklaring, fik han at vide, at hans kone ville bedrage ham og derfor søge at dræbe ham med en »sendekugle« på hjemturen. Han kunne undgå at blive ramt ved under hele sejladsen at sidde i en kobbergrubekeddel med vand. Sømanden fulgte rådet og undgik lige netop kuglen, der susede hen over hans hoved. Han nåede hjem til brylluppet for konen og kæresten, så på hende med foragt og gik for aldrig siden at blive set. Men konens hjertefred var for altid borte, slutter fortællingen.²²

Hvordan kan det være, at de nordmænd, som nordjyderne ellers må have lært at kende så godt gennem skudehandelen, kunne få et særligt ry som »kloge« og både farlige og gode væsener? En del af forklaringen kan være, at nordmændene gik længere ind i landet under nødårene, end de tidligere havde været, og at de derved vakte større opsigt. En anden del af forklaringen kan ligge i, at tiggere altid var

19. Kjell-O. Masdalen, 'Endringer i skudehandelen mellom Arendal og Nordjylland i perioden 1800–1820', *Meddelelser* 2, 1983, 6–13. Florian Martensen-Larsen, *Brød til Norge*, Herning 1987.

20. Hans Ellekilde, 'Thylands vidunderlige Folkessagn', *Landet mod Nordvest. Thy og Vester Han Herred I*, udg. C. Brunsgaard og Henry E. Pedersen, Kbh. 1946, 218.

21. Sten A. Larsen, *Det gamle Strandby*, Strandby 1983, 24.

22. Ellekilde, 'Thylands vidunderlige Folkessagn', 218–20.

omgærdet med en vis frygt, fordi det var den almindelige opfattelse, at de kunne kaste »onde øjne« på ens hus, hvis de ikke blev bespist. Endelig var de som folk, der talte et fremmed sprog, oplagte ofre for mystik og frygt. Fortællingen om Klitmøller-sømanden viser, at den folkelige fremmedangst ikke kun var til stede i bondemiljøet, men også optrådte i det maritime miljø. At sejle over Skagerrak må have været en manddomsprøve for Klitmøllers sømænd, og den »gode« norske spåmand fungerer på én gang som udtryk for rejsens fare og som en besværgelse af den. Samtidig var fortællingen en advarsel mod utroskab, for den borteblevne sømand kunne altid tænkes at dukke op som ved et mirakel.

Det var ikke forbeholdt nordmændene at spille denne rolle som »gode« og »magiske« fremmede. Fiskerne i Råbjerg sogn syd for Skagen søgte normalt en »klog« mand syd for Limfjorden, men da de engang havde behov for en særlig »stærk« helbredelse, søgte de en »klog kone« i Halland.²³ Denne begivenhed er dokumenteret fra slutningen af 1800-tallet, hvor kontakterne øst-vest over Kattegat var taget betydelig til som følge af fiskernes møde under det havgående fiskeri. Turen over havet var altså ikke en så ukompliceret affære, som vi kan forledes til at tro, når vi studerer søfart og migrationsstatistik. Havet var i folketroens forstand en passage til noget godt eller ondt, og under alle omstændigheder en fare, som måtte besværges med magi. De fremmede på den anden kyst var nok venner og handelspartnere, men også fremmede og uforklarlige i deres adfærd og måtte vel derfor stå i en eller anden pagt med det overnaturlige. Krigs- og nødtider var den bedste grobund for angst og skabte disse fortællinger om de »kloge« nordmænd.

Nordmænd i Vendsyssel i 1850-folketællingen

I tiden frem til den nordiske toldaftale i 1826 var handelen over Kattegat og Skagerrak fortsat hæmmet af toldskranker. De danske provinskøbmænd, som havde kontrolleret far-ten fra kattegathavnene, var tvunget i knæ som følge af lave priser på landbrugsvare. Den nordjyske skudehandel var ligeledes i svær krise udtrykt i en række krak for de handelshuse, som havde satset på store indtægter i tiden efter fredsafslutningen. Den norske småskuddefart kunne derfor fortsat dominere sejladsen. Den danske skuddefart var først fuldt på fode igen i 1830'erne.

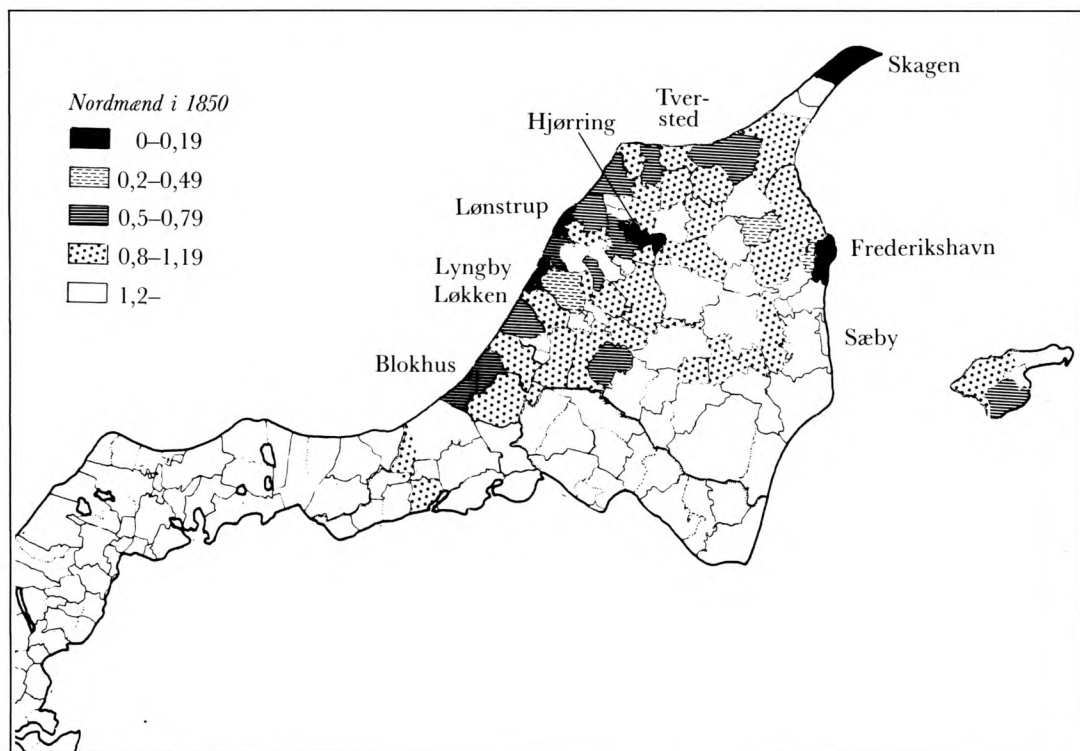
Den vedvarende norske småskuddefart mellem 1808 og 1826 var uden tvivl baggrunden for en række flytninger fra Sydnorge til Vendsyssel. De danske flytninger til Norge var praktisk taget gået i stå ved krigsudbruddet og kom ikke igang siden.²⁴ Derimod fortsatte den tilgang af nordmænd, som var begyndt under krigen helt frem til 1830'erne. Disse indvandrere bosatte sig langs den vendsysselske vestkyst og i sognene omkring Fladstrand/Frederikshavn. Med anlægget af en havn ved Fladstrand 1806–10 blev dette sted det naturlige støttepunkt for alle større skibe, der trodsede fastlandsblokaden under krigen, og det var også den havn, der fik Nørrejyllands største flotille af kanonbåde. Efter krigen blev byen købstad under navnet Frederikshavn og fik en omfattende kornhandel på Norge.²⁵

Mine undersøgelser af denne norske indvandring er i det væsentlige foretaget på grundlag af folketællingen 1850. Den trykte tælling for 1850 er den første, der giver oplysninger om befolkningens fødested. Mens den trykte statistik ikke skelner mellem svenske og norske indvandrere, er det muligt at udskille nordmændene i de utrykte lister. I det følgende sammenligner jeg den trykte sta-

23. Magda Poulsen, 'Fra min Barndom i Råbjerg sogn', *Vendsyssel årbog*, 1985, 31.

24. Vollen, 'Dansk innvandring til Agder', 27; Berit Eide Johnsen, upubl. manus. til Kattegat-Skagerrak-projektet.

25. Bent Hansen, *Frederikshavn i stilstand og fremgang 1818–1968*, Frederikshavn 1968, 19–20; 37–39.

tistik med resultatet af min gennemgang af samtlige utrykte lister, der er grundmaterialet for tællingen i Hjørring amt (Vendsyssel minus Kær herred).

I hele Jylland opholdt der sig i 1850 1064 svenske/norske, heraf boede 530 i Aalborg og Hjørring amter, dvs. at halvdelen boede i to amter, der kun rummede 23% af Jyllands befolkning. 89% af de vendsysselske indvandrere var norskfødte, kun 11% svenske. Nordmændene var i flertal i alle sogne, men svenskerne fandtes koncentreret i et par landsogne i Østvendsyssel samt i Frederikshavn og Skagen. Selv Læsø var mere vendt mod Norge end Sverige, i det centrale Byrum sogn var der således seks nordmænd mod en svensker.

Nordmændene var generelt de ældste med en gennemsnitsalder på 48 år mod svenskenes 31 år. Den svenske indvandring var således af ny dato, mens den norske må være sluttet nogle år før. Ud fra fødestedet for indvandrerens børn kan der i flere tilfælde fastlægges en sandsynlig ældstealder for forælderen ved indvandringen. Denne beregning

viser, at de norske indvandrere normalt var højst 31 år ved indvandringen. Med en gennemsnitsalder på 48 år i 1850 må indvandringen være kulmineret sytten år tidligere, altså i 1833, og rimeligvis nogle år før. Halvdelen af de i alt ca. 190 nordmænd i Hjørring amt i 1850 var født omkring 1785. De er sandsynligvis tilvandret i deres unge år under napoleonskrigen. Jeg finder det rimeligt at antage, at netop hungerårene var kulminationstiden for tilvandringen. I 1850 må mange af de nordmænd, som var tilvandret under krigen være rejst hjem igen eller afgået ved døden.

Det bosættelsesmønster, som fremgår af kort II, svarer til de egne, som i særlig grad var interesseret i handelen på Norge. Det svarer også ganske nøje til det emigrationsmønster, som vi fandt for 1700-årene. Hovedparten af indvandrerne fandtes i de kystvendte sogne og købstæder. Både Frederikshavn, Skagen og Hjørring havde et norsk befolkningsislet, der var to-tre gange større end gennemsnittet for jyske købstæder; derimod havde Sæby, hvis havn på grund af tilsanding

var ubrugelig, et normalt indslag af nordmænd. Endnu mere iøjnefaldende er det markante islæt i de landsogne, hvor der fandtes skudehandelspladser. Det gjaldt særlig Løkken og Lønstrup, men også de mindre pladser fra Blokhus til Tversted, dvs. hele den vendsysselske del af Nordstranden. Derimod var det norske element endog meget svagt i Thy og Han herred i 1850. Thistedes norske indslag lå kun lidt over det jyske gennemsnit for købstæder. Nordthy og Vester Han Herred, med de gamle handelspladser som Klitmøller, Hansted og Vigsø, havde et indslag på det dobbelte af gennemsnittet for jyske landsogne, men da dette gennemsnit var så lavt som 0,1% af befolkningen, skulle der kun få personer til at forrykke billedet. På denne baggrund er Løkkens norske befolkningsandel på 3,2% opsigtsvækkende høj, og den ligger faktisk højere end de fleste købstæders; kun Helsingør og Hasle på Bornholm havde en højere andel af udlændinge (svenskere). Den norske indvandring må have været særdeles iøjnefaldende, når de vestvendsysselske landsogne havde en 5–10 gange større indvandring end normalt, og når der ved kysten var en 10–30 gange større koncentration.

Indvandringens forbindelse med skudehandelen og de traditionelle regionale kontakter understreges, når vi undersøger nordmændenes fødested. I langt de fleste tilfælde har tælleren desværre kun noteret »Norge« i den relevante kolonne, men i alt 36 personer eller næsten hver femte er anført med nærmere fødested; heraf er de fleste optalt i Løkken. Otte angav at være født i Kristiansand, fem i Grimstad, fire i Sandvig, tre i Kragerø og tre i Arendal. Derudover er hele perlerækken af sydnorske byer repræsenteret. Uden for skudehandelskysten hører vi kun om en født i Kristiania, en i Halden og en i Stavanger. Hovedparten af indvandrerne synes altså at være kommet fra Nedenes, eller som det nu kaldtes Agder. Kun én svenskers fødested er kendt; det var Göteborg.

Der fandtes nordmænd i alle sociale lag, men med en klar overvægt i de bedrestillede grupper, skippere, håndværkere, gårdmænd og husmænd, både hvad angik mænd og kvin-

der. Godt halvdelen befandt sig i denne middelstand, mens 10% var fattiglemmer. Derudover var der mindre grupper af tjenestefolk, aftægtsfolk, fiskere mm. Blandt mændene var der et ganske jævnt aldersgennemsnit på ca. 50 år i alle erhverv, bortset fra en lille gruppe af 20-årige tjenestekarle på enkelte større landbrugsbedrifter som Børglum og Stavad. Det kan tænkes, at de søgte til disse bedrifter for at lære landbrug og senere ville vende hjem til gården i Agder. De fleste mandlige norske indvandrere havde således fundet deres livs slut-erhverv, og da tilgangen af yngre var beskeden, ville dette norske befolkningsindslag være fuldstændigt opslugt i løbet af en generation. Det var lidt anderledes for kvindernes vedkommende. Kvinder, der var gift med en landbruger eller håndværker, var ganske vist også 50-årige, men i kystsognene og -byerne var der et indslag af yngre hustruer til sømænd og håndværkere.

Der kan nu tegnes et klart billede af den befolkningsvandring, som fulgte med skudehandelen. I 1700-tallet gik vandringerne overvejende fra Vendsyssel til Nedenes, hvor nordjyderne søgte at udnytte de gode karrieremuligheder. Under de svære kriseår fra 1808 til 1813 gik mange småbåde fra Nedenes til Nordjylland for at købe de fødemidler, som Norge ikke selv kunne producere. Småbådstrafikken fortsatte helt til midten af 1820'erne. Det var i denne periode, at Vestvendsyssel fik et mærkbart tilskud af norske indvandrere, som overvejende søgte to næringsveje. Enten kom de som søfolk og tog bopæl i kystsognene, hvor vi i 1850 registrerer dem på deres karrieres top som skippere eller håndværkere. Eller de gik ind i landet, vel hyppigst først som daglejere, og fandt sig efterhånden et husmandssted eller en gård ved opsparing eller giftermål. Denne overskridelse af grænsen mellem kyst og indland lettedes sikkert ved, at skudehandelen var baseret på en nær kontakt mellem skippere/redere, opkøbere og gårdmænd, som var afhængige af at producere til afsætning i Norge.

Nordmændenes bosættelsesmønster afspejler derved skudehandelens betydning i den vendsysselske landsdel. I tiden efter 1826 steg

den danske indsats i skudefarten igen, mens nordmændene atter koncentrerede sig om den jyske østkyst og limfjordssegnene. Den norske indsats fik samtidig relativt mindre betydning for fødevarerforsyningen i Syd Norge, og med de bedrede økonomiske muligheder i Norge efter 1830 holdt udvandringen op. Kun de vendsysselske sømænd, som nu igen rejste på norgesfart, bragte et beskedent norsk befolkningstilskud med sig i form af hustruer. Netop dette kvindelige indslag på gaderne i Løkken er, hvad den mundtlige tradition har berettet om fra anden halvdel af det 19. århundrede.

Norsk påvirkning i Løkken

Den mundtlige tradition er bedst overleveret i Løkken, hvor nordmændene var talrigest repræsenterede i 1850-folketællingen, men jeg vil antage, at lignende kulturel påvirkning fra norske sømandshustruer tidligere havde været mærkbar i klitbyer som Vigsø og Klitmøller i Thy.²⁶

Tilgangen af nordmænd hang ikke sammen med en generelt høj mobilitet i Løkken. Ligesom i andre jyske landsogne²⁷ boede to tredjedele i det sogn, de var født i, mens den sidste tredjedel overvejende kom fra de omliggende landsogne. Løkken skilte sig alene ud ved det iøjnefaldende indslag på 22 personer født i Norge af de i alt 685 indbyggere, eller 3,2%. Løkken havde i alt ca. 150 husstande, og i hver syvende var der en voksen norskfødt person. Ni af indvandrerne var mænd, som gennemgående var ældre, med en gennemsnitsalder på 56 år. To af dem var skippere, fem var håndværkere, en var fisker og en var husmand. Fire var gift med en dansk kvinde, tre havde en norsk hustru,

nemlig de to skippere og en håndværker. De tretten norske kvinder var yngre, med en gennemsnitsalder på 39 år. Syv var gift med en dansker. Af de danske ægtemænd var en skipper, en sømand og en fisker samt tre håndværkere og et almisselem.

Det norske indslag i Løkken var endnu kraftigere end disse tal for den fastboende befolkning viser, idet vi må regne med en stadig gennemstrømning af søfolk, hvis skib lå på reden. Erindringer fra omkring 1860 omtaler, at det norske sprog hyppigt lød på gaden, og Klitgaard nævner, at gamle kystboer endnu i 1939 anvendte flere norske udtryk.²⁸ Lars Larsen-Ledet bemærker i sine erindringer:

»I mine forældres barndom var der god og livlig forbindelse over Vandet med vore Nabolande, først og fremmest det sydlige Norge, der bogstaveligt talt regnedes med til Løkkens opland. Endog i Sprogene er der Lighed. Snese af Gange har jeg i Norge oplevet – for mit Maals Skyld – at blive forvekslet med en Christianssander. Men kommunikationerne til Baglandet var saa meget desto besværligere. Den lige og direkte Vej til Hjørring er kun en Menneskealder ældre end jeg.«²⁹

Fortællinger og sange fra Norge må have været kendt i miljøet, men da Niels Levinsen indsamlede folkeminder i Løkken i 1854, koncentrerede han sig desværre om tilvandrere fra indlandet, som ikke var direkte forbundet til det maritime miljø, og hvis fortællinger derfor ikke røbede nogen norsk kontakt.³⁰ Til gengæld skrev digteren Jens Christian Larsen (1824–1864), der levede som fattiglem i Nr. Harridslev, nogle kilometer fra Løkken, en række digte, som giver et varieret indblik i vestkystmiljøet.³¹ Hans produktion på henvend

26. Holm, 'Vendsyssels norsk- og svenskfødte befolkning'.

27. Hans Chr. Johansen, 'En samfundsorganisation i opbrud 1700–1870', *Dansk social historie* 4, Kbh. 1979, 93.

28. Klitgaard, 'Nordjylland og det norske Sørland', 657.

29. Lars Larsen-Ledet, *Mit Livs Karrusel. I. Bondedreng*, Kbh. 1945, 134.

30. N. Levinsen, *Folkeeventyr fra Vendsyssel*, udg. L. Bødker, Kbh. 1958.

31. *Hjælperer J. C. Larsens Efterladte Skrifter*, udg. N. Winther, Hjørring 1889.

400 tryksider kunne engang fortjene et nærmere studium. Han ernærede sig bl.a. som lejlighedsdigter og forsøgte sig endog med et satirisk blad i Løkken, hvoraf dog kun et nummer udkom. Larsens liv var delt mellem hans digtervirksomhed til skudehandlernes punch-selskaber på gæstgivergården og drukture på den mere ydmyge beværtning »Figaro«, hvor han drak sine sidste skillinger op. I 1850 var han på sin eneste udlandsfærd til Arendal, hvilket inspirerede ham til en fortælling om en ulykkeligt forelsket norsk købmand, som falledede i Løkken og hen-slæbte sine dage i Vendsyssel som natmand – indtil han mødte menneskelig forståelse ved et møde med fortælleren, som gav ham mod til at rejse tilbage og finde sin kæreste.

Forbindelsen til Norge berømmede Larsen i flere højstemte digte som »Min hilsen til Norge« (»O hil dig, gamle Broderland / Med dine Kæmpesjælde / Hvor hæver sig den stolte Gran / Med majestætisk Vælde«!) og »Længsel efter Norge«, som er iblandet græsk og nordisk mytologi. Skudehandlerne havde næppe sans for den slags. I strandhandelens sidste glansperiode i 1850'erne ville de anerkendes som ordentlige købmænd, og de lejlighedsdigte, som Larsen solgte flest af, rummede kun gedigen borgerlig hygge (»Midt i Vint'rens barske Kulde brænder / Tvende Hjærter her af Kjærlighed«). Larsen vidste udmærket, at norges-romantikken ikke havde rod i Løkkens virkelighed. I »Ladepladsen Løkken« kommer realiteterne frem:

»Højt drives her det Merkantile,
med hvad der er indfødt og norsk;
Producterne ere mobile
og Havet gi'r Tømmer og Torsk,

Af raadne Kartofler sjudsker
Man Spiritus til, som sig bør,
Og Bonden saa velvillig tusker
For dem sit Korn og sit Smør«.

De notorisk elendige varer, som sendtes over Skagerrak, var en anden og mindre prestigøsside end de fine titler og det gode købmændsskab. Nordmændene tænkte aldrig høje tanker om danmarksfarten. Brændevinen og de elendige kår langs den vendsysselske kyst for alle andre end bønder og købmænd var baggrunden for mundheldet »filler og Danmark«. Til gengæld var det også kun det mindste tømmer, som alligevel ikke kunne sælges på verdensmarkedet, som endte som dansketømmer.³² Danskerne forsvarede på deres side salget af harsk smør og fordærvet korn med linjerne:

»Han spiste raadden Sild og Torsk,
dog var han glad; thi han var norsk«.³³

Den danske skudehandel overlevede på markedets marginaler helt frem til århundredskiftet.³⁴ Da var de direkte flytninger over havet dog for længst hørt op. Og dog: endnu en sidste generation af vendelboer oplevede et ophold i Norge som en naturlig del af deres liv. Mange kom nemlig til Grimstad og fik deres navigationsuddannelse på søfartsskolen der. Så sent som i 1930'erne dokumenterede en serie avisartikler i Vendsyssel Tidende, at der fortsat var vendelboer i Sydnorge, som følte sig i pagt med det gamle samkvem. Men disse folk var udvandret uden kontakt med skudehandelen og fulgte altså nok det gamle spor, men med nye erhverv.

32. Arthur W. Nielsen, *Mandals sjøfartshistorie fra 1850*, Oslo 1941, 40–41.

33. J. Thise, »Smørkrammeren«, *Vendsysselske Aarbøger* 1920, 275–98.

34. H. R. Christensen, »Mænd med ørenringe«, *Vendsyssel Årbog* 1972, 60–62.